

ჰერაკლიტეს მზი
(ჰერაკლიტეს მზის სხივები
ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიაში)

სულხან გამყრალიძე

გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი, თინათინ წერეთლის
სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
gamkrelisulkhan@gmail.com

რეზიუმე. ამ ნაშრომს, ნაწილობრივი მხატვრულ-ბიოგრაფიული სტილის გამო, ესე ვუწოდებთ, რომელშიც განხილულია სოკრატემდელი ბერძენი ფილოსოფოსის, ჰერაკლიტე ეფესელის ფილოსოფია სამართლის ფილოსოფიის ჩრდილში. ჩაფიქრებული გვაქვს გამოვიკვლიოთ ჰერაკლიტეს ზეგავლენა (ე.წ. „მზის სხივები“) მსოფლიო აზროვნების ცალკეულ კლასიკოსებზე. ამიტომ, ესეც ძირითადი სათაურია – „ჰერაკლიტეს მზი“, რომელიც კონკრეტდება ქვესათაურით (მოცემულ შემთხვევაში „ჰერაკლიტეს მზის სხივები ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიაში“). წინამდებარე ნაშრომში განხილულია ჰერაკლიტეს მოძღვრების ზეგავლენა ჰეგელის ფილოსოფიასა და სამართლის ფილოსოფიაზე.

საკვანძო სიტყვები: ფილოსოფია, სამართლის ფილოსოფია, პოზიტიური სამართალი, ბუნებითი სამართალი

დღესდღეობით, ბავშვობის ასაკიდან ახლად გამოსულ ყმაწვილკაცთა გარდა, ახლოსაც არავინ ეკარება ფილოსოფიას, მაგრამ, როგორც კი მიაღწევენ მის ყველაზე ძნელ ნაწილს, დაოჯახებულნი საქმეს ჰკიდებენ ხელს და საბოლოოდ ემშვიდობებიან მას, თუმცა დიდ ფილოსოფოსებად კი მოაქვთ თავი. ფილოსოფიის ყველაზე ძნელ ნაწილს მე ვუწოდებ დიალექტიკას. შემდგომში, ისიც დიდ საქმედ მიაჩნიათ, თუ კეთილ ინებეს და, ვისიმე რჩევით, დაესწრნენ ფილოსოფიურ საუბრებს. რადგან სწამთ, რომ ეს საქმე ისე, სასხვათა-

შორისოდ უნდა აკეთო. სიბერეში კი, იშვიათ გამოჩენასთან გარდა, უფრო მალე ქრებიან, ვიდრე ჰერაკლიტეს მზე, რომელიც აღარასოდეს აღარ ანათებს.

ის პოეზია გაქრა,
იგი ოქრო და ვერცხლი,
დრომ ძველ მიდამოს გაჰკრა
ცოცხალ ცხოვრების ცეცხლი;
მაგრამ მე მოველ! მოველ -
მძლავრი გუგუნი ქნარის,
ძალაუფლება ყოველ
დღის ახალ-ახალ ქარის.

გალაპტიონ ტაბიძე

1. წინათქმა – ჰერაკლიტეს მოძღვრება

„მეტი სინათლე“, ინატრა გოეთემ სიკვდილის წინ.

ხშირად, ფიზიკური მოვლენები და შემთხვევითი გარემოებები მჭიდროდ უკავშირდება არამატერიალურ სულიერ საწყისებს. არისტოტელეს მეტაფიზიკა, რომელიც თავისი შინაარსით „პირველი ფილოსოფია“ იყო, მისმა მოწაფემ, ანდრონიკე როდოსელმა ბიბლიოთეკის თაროზე შემთხვევით „აღმოაჩინა“. ეს ნაშრომი, თაროზე, ფიზიკის ხელნაწერებს „იქით“ იდო. ნაშრომის მდებარეობა, რაც მან დაინახა, დაემთხვა არისტოტელეს ნაშრომების შინაარსს. შინაარსი კი ფილოსოფიამდელი ფილოსოფია იყო, ის, რაც ფილოსოფიას განაპირობებდა.

ჰერაკლიტეს გოეთეს მსგავსი აღსასრული არგუნა განგებამ. მას ბნელს და მტირალას ეძახდნენ, რამდენადაც მისი აზროვნების სიღრმეებს ვერ წვდებოდნენ. ბნელეთის გზაზე მიმავალი, მზის სხივების შარავანდედით შემოსილი დაემშვიდობა ამქვეყნიურ სამყაროს. ამ ორი საპირისპირო ფიზიკური მოვლენის შერწყმა, რომელიც ჰერაკლიტემ სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებში განიცადა, სრულად შეესაბამებოდა მის მიერ განვლილი ცხოვრების ფილოსოფიურ გზასა და იდეას დაპირისპირების ერთიანობაზე.

ჰერაკლიტე არ ეკონტაქტებოდა ხალხს, უყვარდა არტიმედეს ტაძრის ეზოში ბავშვებთან თამაში და განმარტოვება.

ეფესელებმა ჰერაკლიტეს თხოვეს, რომ „ბრძნული კანონები მიეცა“ მათთვის, მაგრამ მან უარი განუცხადა თანამოქალაქეებს: თქვენს კანონმდებლად ყოფნას, ბავშვებთან თამაში მირჩევნია, რამდენადაც უგვანი ცხოვრებით ცხოვრობთ და კანონებით თქვენი გამოსწორება შეუძლებელიაო.

ამის შემდგომ, გადმოცემის თანახმად, სპარსთა მეფე დარიოსმა მიიწვია თავის სასახლის კარზე. დარიოსი დაინტერესებული იყო, რომ სახელოვანი ფილოსოფოსი თავის სიახლოვეს ჰყოლოდა. სანაცვლოდ კი ჰერაკლიტეს დარჩენილი ცხოვრება მატერიალურად უზრუნველყოფილი იქნებოდა. ჰერაკლიტემ დარიოსის ეს წინადადება არ მიიღო. ის მთაში დასახლდა, ყველასგან განცალკევებით, მცენარეულით იკვებებოდა და იქიდან უჭვრეტდა მისგან შერისხულ გარესამყაროს.

ჰერაკლიტეს ადამიანებთან შეუგუებლობა ეფესური დემოკრატიისადმი სიძულვილში გადაეზარდა. ეს გრძნობა განსაკუთრებით გაუძლიერდა მას შემდეგ, რაც ხალხმა, ეფესიდან მისი მეგობარი, ფილოსოფოსი და რომაული საკანონმდებლო კოლეგიის – „დეცემვირის“ მრჩეველი, ჰერმოდორე გააძევა. მას არ მოსწონდა დემოკრატიული მართვის ფორმა, რამდენადაც მიაჩნდა, რომ ეფესური დემოკრატია ლოგოსისგან შორს იდგა. ჰერაკლიტემ პლატონამდე და თომას მანამდე ჩამოაყალიბა „სულის არისტოკრატიის“ ცნება. მას მიაჩნდა, რომ სახელმწიფო გონიერ ადამიანებს უნდა ემართათ და არა დემოსს.

გადმოცემის თანახმად, სოკრატემ, მას შემდგომ, რაც ჰერაკლიტეს ნაშრომებს გაეცნო, რომელიც მას ევრიპიდემ მიუტანა, წარმოთქვა ისტორიული სიტყვები: „რაც გავიგე შესანიშნავი იყო, რაც ვერ გავიგე ალბათ ისიც. თუმცა იმასაც ვიტყვი, რომ ასეთი წიგნი რომ გაიგო, დელოსელი მყვინთავი უნდა იყო“¹. კუნძული დელოსი საუკეთესო მყვინთავებით იყო ცნობილი. ამით სოკრატემ ჰერაკლიტეს ფილოსოფიის სიღრმეს გაუსვა ხაზი.

ვცადოთ, ცოტა ხნით დელოსელ მყვინთავებად გადავიქცეთ, ეგეოსის ზღვის ფსკერზე დავეშვათ, იმისთვის, რომ იმჟამინდელი ეფესის ეპოქა შევიცნოთ, ჰერაკლიტეს აზროვნების სიღრმესა და სულის სიმაღლეებს უკეთესად ჩავნვდეთ.

¹ ჰერაკლიტეს (520-460 ძვ.წ) ნაშრომი, რომელსაც ერქვა „ბუნებისათვის“, დღეს ფრაგმენტების სახით არის შემორჩენილი. ამიტომ, თანამედროვე ეპოქაში, სხვაგვარად, მას ფრაგმენტებსაც უწოდებენ.

სიმბოლურია, რომ ჰერაკლიტემ, სულითა და წარმოშობით არისტოკრატმა, სამეფო ტახტი ძმას დაუთმო, თვითონ კი, მისი აზრით, უფრო აღმატებული, „ფილოსოფოსთა ფილოსოფოსის“ გვირგვინი არჩია.

ერთი მხრივ, ჰერაკლიტეს განდევილობა და, მეორე მხრივ, ბავშვებთან საუბარი, თავისთავად, არსებული ყოფით უკმაყოფილებისა და მომავლისკენ მიპყრობილი მზერის სიმბოლოებია. 121-ე ფრაგმენტი: „ეფესელნი ჭეშმარიტად იმის ღირსნი არიან, რომ ყველა სრულასოკვანმა ერთმანეთი ჩამოახრჩოს და მხოლოდღა უსაკოებს დაუტოვონ ქალაქი...² ჰერაკლიტესთვის, როგორც შემდგომ ჰეგელისთვის, სამყაროს განვითარების სიმბოლო ბავშვია. ბავშვის განვითარების განსხვავებული ეტაპები, ზრდასრულობამდე, არის არა მარტო განვითარების ფიზიკური მხარე, არამედ სულიერიც, რამდენადაც ესეც ლოგოსთან არის დაკავშირებული. ფიზიკური განვითარება გონის განვითარების ეტაპებით განისაზღვრება.

ცხოვრება მდინარეა, სადაც „ყველაფერი მიედინება“ და რომელშიც „ორჯერ ვერ შეხვალ“, რამდენადაც მეორე შესვლისას სხვა დინება და სხვა გარემო დაგხვდება. მდინარეში მეორედ შესვლისას, არა მარტო წყალი, არამედ დროც განსხვავებულია. განსხვავებულია მოთხოვნები, სტანდარტები, საჭიროებები, გარემო.

ამქვეყნიური ყოფა დროის ეპიზოდებიდან შედგება. როდესაც ერთი ეპიზოდი გავლილია, ადამიანი უნდა მოემზადოს სხვა ეპიზოდისთვის. ამისთვის მუდმივი სრულქმნაა საჭირო. ვინც ამ პრინციპს უგულვებელყოფს, ის მარცხდება.

წარმოვიდგინოთ მღელვარე ზღვა, რომელშიც შევდივართ. ერთ ტალღას ავყევით და მას მერე, რაც ეს ტალღა ჩვენს უკან დარჩა, შემდეგი ტალღისთვის კი არ მოვემზადეთ, არამედ წასულ ტალღას გავეკიდეთ უკან. ეს სრული მარცხია. იმ ძველსაც ვეღარ დავენევით და ახალი ტალღა დაგვარტყამს უკნიდან.

ამის საპირისპირო რეალობა: მას შემდეგ, რაც ძველი ტალღა, ჩვენს უკან გავისტუმრეთ, ახალ ტალღას შევხვდით. ძველი და ახალი ერთმანეთს არ ჰგავს. ამიტომ ახალი ტალღა, ახალი გარემოებაა, რომელიც ჩვენც გვცვლის და სხვა ტიპის რეალობაში გვამყოფებს. ამ მომენტში ერთვება გონი, ჰერაკლიტე რომ „ლოგოსს“ უწოდებს. ლოგოსი (და არა მარტო ტალღა) პირველი ტალღის პირობებში სხვა იყო და შემდეგი ტალღის რეალობაში განსხვავებულია. სოციალური გარემო ცვალებადია და ცვალებადი გარემო ცვლის ადამიანს.

² ბრეგვაძე, ბ. (2006). ახალი თარგმანები II, ჰერაკლიტე ეფესელი. 17.

როგორც აღვნიშნეთ, ჰერაკლიტეს ფილოსოფიის ერთ-ერთი საფუძველი „ლოგოსია“. და მაინც რა არის ლოგოსი? ცნება *λόγος* (ბერძ.) და ლოგოს (ლათ.) არაერთმნიშვნელოვანია. ლოგოსში მოიაზრება „სიტყვა“, „განმარტება“, „გონება“, „განსჯა“, „კანონი“, „დებულება“, „სამართალი“, „მართვა“, „წესი“, „განანესი“...

სიტყვა ლოგოსიდან ნაწარმოებია ტერმინი *lege. lege*-ში მოიაზრება რისამე „დადება“, რომელმაც სამართლებრივი მნიშვნელობა შეიძინა. ტერმინმა „დებამ, დადება“, – წესის, კანონის, სამართლის ცნებამდე მიგვიყვანა. ისტორიულად, სამართლებრივი დოკუმენტები იტვიფრებოდა სვეტზე, ძეგლზე, დიდ ქვაზე, რომელთაც ამ წესით აქვეყნებდნენ (მაგ. ჰამურაბის კანონები). აქედან – ძეგლის დება, ძეგლის დადება, ძეგლის წერა, რომელიც რისამე შედგენას, დადებას, დაწერას, შექმნას ნიშნავდა და რომელსაც კარგად იცნობს საქართველოს სამართლის ისტორია³. აქედან მოდის თანამედროვე სამართლებრივი ტერმინები – დებულება, დადგენა, დადგენილება და ა.შ. მსგავსი ტენდენციები უცხო ენებშიც შეიმჩნევა. *lege* არის სანყისი ინგლისური *law*-ის, სკანდინავიური *lag*-ის, გერმანული *legen*-ის, *setzen*-ის (აქედან სიტყვა *Gesetz*, რომელიც კანონს ნიშნავს).

დავუბრუნდეთ ჰერაკლიტეს მოძღვრებას. მის უკეთესად შესაცნობად ისტორიულად წინ წავიდეთ და სხვა ავტორებთან კავშირში განვიხილოთ მისი შეხედულებები. ამ სახით, უკეთესად გავერკვევით ჰერაკლიტეს ფილოსოფიასა და სამართლის ფილოსოფიაში.

ჰერაკლიტე, უპირველეს ყოვლისა, გეორგ ვილჰელმ ფრიდრიხ ჰეგელის (1770-1831) სულიერი წინაპარი იყო.

2. ჰეგელის მოძღვრება ჰერაკლიტეს მოძღვრების სარკეში

ჰეგელმა თავისი ცნობილი დიალექტიკური განვითარების მოძღვრება ჰერაკლიტესგან „ისესხა“ და დახვეწა.

დავინწყოთ ცნებით – *Zeitgeist*. *Zeitgeist* არის დროის, ეპოქის სული. ეპოქის სული მსოფლიო სულის (*Weltgeist*) ცნებასთან დაკავშირებული ცნებაა.

³ ფურცელაძე, დ. (1987). ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. ტ. 11. 266.

მსოფლიო სულს ჰეგელი უწოდებს ერთიანი ისტორიის გონითი წვდომის უმაღლეს გამოვლინებას.

დავუბრუნდეთ ეპოქის სულს. ჰეგელამდე ეს ტერმინი გერმანელმა ფილოსოფოსმა და პოეტმა იოჰან გოტფრიდ ჰერდერმა (1744-1803) გამოიყენა 1769 წელს გამოქვეყნებულ თავის ერთ-ერთ ნაშრომში. ამის შემდგომ, აღნიშნული ტერმინი საფრანგეთის 1789 წლის რევოლუციის, გერმანიის 1830 წლისა და 1848 წლის რევოლუციების შუალედში საკმაოდ ხშირად გვხვდება. ამ ცნებას ყურადღება გოეთემაც დაუთმო „ფაუსტის“ პირველ ნაწილში.

*„Was ihr den Geist der Zeiten heißt,
Das ist im Grund der Herren eigner Geist,
In dem die Zeiten sich bespiegeln“⁴.*

*„რასაც ეწოდა ეპოქის სული,
ეს არის გონი ბატონთა სრული,
ფლობა და პყრობა საკუთარ ჟამთა,
და შემდგომ დროში არეკვლა მათთა“⁵.*

„მრავალ ეპოქაზე“, – „დროთა ცვლაზე“, საქართველოში ალექსანდრე ჭავჭავაძეც ამახვილებდა ყურადღებას.

*„ვაჰ, დრონი, დრონი, ნაგებნი მტკბარად,
წარილტვენენ, განჰქრნენ სიზმრებრივ ჩქარად;
მე იგივე ვარ მარად და მარად!
არ ვსდევ ჟამთა ცვლას,
მე იგივე ვარ მარად და მარად!“*

ჰეგელს მიაჩნდა, რომ „ჟამთა ცვლა“ ცვლის ადამიანს. იგივე მიაჩნდა ჰერაკლიტესაც. ცუდი და კარგი დრო არ არსებობს, არსებობს სხვა დრო, რომელიც, უბრალოდ, განსხვავებულია. ცვლილებებშია პროგრესი, მაგრამ ეს არ ნიშნავს აბსოლუტურ, რადიკალურ ცვლილებებს. ჟამთა ცვლა არ გამოორიცხავს წარსულში არსებული გამოცდილებიდან გარკვეული ელემენტების შენარჩუნებასაც. ამას გულისხმობდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე „მარად, იგივედ“ ყოფნაში, რაც არ ეწინააღმდეგება არც ჰერაკლიტესა და, მით უფრო, არც

⁴ Werke, G. (1988). IV Band, Faust, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. S. 175.

⁵ თარგმანის სისწორეზე პასუხისმგებელია სტატიის ავტორი.

ჰეგელის მოძღვრებას. აღნიშნულ საკითხს კიდევ უფრო დეტალურად დავუბრუნდებით.

დიდ მოაზროვნეებს, რამდენადაც არ უნდა განსხვავდებოდნენ ისინი ერთმანეთისაგან, აქვთ საერთო მახასიათებლებიც. ამჯერად იგულისხმება ენა. მშობლიური ენის მაგიური ძალა, ხშირად კავშირშია ძალიან დიდ აღმოჩენებთან და იდეებთან. ეს განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში. სიმბოლურია, რომ „ლოგოსის“ ერთ-ერთი მნიშვნელობა იყო „სიტყვა.“ ენის ცოდნა აუმჯობესებს აზრის უკეთ გაგებას. შეუძლებელია იმ დონეზე გავიგოთ ჰეგელი, კანტი ან მარტინ ჰეიდეგერი, რომ ის ენა არ ვიცოდეთ, რა ენაზეც ისინი მეტყველებდნენ, აზროვნებდნენ და ქმნიდნენ. ამიტომ იყო, რომ დიდი მოაზროვნეები, ფილოსოფოსები და იურისტები, მშობლიური ენის საუკეთესო დიდოსტატებიც იყვნენ. ენის ფილოსოფია იყო ტრანზიტი, ზოგადად, ფილოსოფიისა და სამართლის ფილოსოფიის სივრცეების დასაპყრობად. მაგალითისთვის, ჰანს კელზენის კითხვისას შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ ლიტერატურულ ნაწარმოებს ვკითხულობთ. ის ძალიან მსუბუქი, მარტივი და ლიტერატურული ენით ხსნის სამართლის ფილოსოფიის ურთულეს საკითხებს. დავუბრუნდეთ ისევ ჰეგელს. მისი ერთ-ერთი ძირითადი პრინციპი არის სამყაროს დიალექტიკური განვითარების მეთოდი.

აღნიშნულ პრინციპს, ჰეგელი გერმანული სიტყვით, *werden*-ით გამოხატავს. *werden*, როგორც სიტყვა, გულისხმობს რაღაცის შეცვლას, გახდომას, განვითარებას, ცვლილებას, ქმნას, გარდაქმნას, გარდასახვას, სახეცვლილებას. ეს არის მოქმედება მომავალში. მაგალითისთვის, გთავაზობთ წინადადებას: მე ხვალ უკეთესად ვიქნები. ამ შემთხვევაში ვიქნები არის *werden*, რომელიც გულისხმობს მდგომარეობის ცვლილებას ხვალისთვის.

ჰეგელი გთავაზობს *werden*-ის ფილოსოფიურ განმარტებას. დავიწყოთ ცოტა შორიდან. ჰეგელი თავისი ლოგიკის პირველ ნაწილში განსაზღვრავს არსებულის, ყოფნის (*sein*) და არარსებულის, არაფრის (*nichts*) ცნებებს. ყოფნა რადიკალური, წმინდა სახით და არაფერი აბსოლუტური, ასევე წმინდა სახით, ერთმანეთში გარდამავალია. არაფერი შეიძლება გადავიდეს, გახდეს ყოფნა, და პირიქით, არსებული შეიძლება გადაიქცეს არაფრად. ისინი ერთმანეთში გარდამავალი, მაგრამ მაინც დაპირისპირებული ცნებებია. ჰეგელის დიალექტიკის მოძღვრების მიხედვით, ისინი ერთმანეთში უარყოფით (*aufheben* – იხ. ქვემოთ) გადადიან, გარდაიქმნებიან, სახეს იცვლიან (*werden*)⁶.

⁶ Hegel, G.W.F. (2020). *Wissenschaft als Logik I*, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main. S. 82-115.

დიალექტიკური განვითარება არის წინააღმდეგობების დაძლევის პროცესი: თეზისი, ანტითეზისი და სინთეზი. სინთეზი რაღაც ეტაპზე თვითონ შეიძლება იქცეს თეზისად და ა.შ.. მაგალითი: ახალგაზრდა მოხვდა ყაჩაღების ბანდაში და გამოიტანა დასკვნა, რომ ადამიანები არიან ბოროტები. ეს არის თეზისი. ეს ახალგაზრდა ამის შემდგომ მოხვდა ეკლესიაში და ჩათვალა, რომ ადამიანები არიან კეთილები. ეს არის ანტითეზისი. იგივე ახალგაზრდამ ამის შემდგომ ეტაპზე, გამოცდილების საფუძველად, გამოიტანა დასკვნა, რომ ზოგი ადამიანი კეთილია, ზოგიც ბოროტი. ეს არის სინთეზი. ამით ჰეგელი გვეუბნება, რომ სამყარო შავ-თეთრი არ არის. არსებობს შავი და თეთრი ფერი. მათ დაპირისპირებულობას კი მივყავართ ჰარმონიამდე, რომელიც ფერთა სიმრავლეს გულისხმობს.

კიდევ ერთი ტერმინი, რომელსაც იყენებს ჰეგელი, არის *Aufheben*. სიტყვებს *heben*-ის ფუძით, გერმანულ ენაში არაერთი მნიშვნელობა აქვს. ჰეგელმა, თავისი დიალექტიკური განვითარების კონტექსტში, *Aufheben*-ის სამ მნიშვნელობას მიაქცია ყურადღება.

თეზისიდან გადასვლა ანტითეზისზე, ანტითეზისიდან კი სინთეზზე, ცნება „*Aufheben*-ის“ მეშვეობით ხდება.

- *Aufheben* – გულისხმობს მოვლენის უარყოფას, გაქარწყლებას, გაუქმებას. დიალექტიკური განვითარების პროცესში ერთი ეტაპი უარყოფს, აუქმებს წინა ეტაპს და თვითონაც უარყოფილი იქნება შემდგომი ეტაპისგან.
- *Aufheben* – გულისხმობს რისამე დამახსოვრებას, შენახვას, დაკონსერვებას, დაძლევას. დიალექტიკური პროცესი არ არის მხოლოდ უარყოფის პროცესი. როგორც მაღლა აღენიშნეთ, დიალექტიკა გულისხმობს გამოცდილებასაც. ეს არის ცდით მიღწეული დეტალების დამახსოვრება და გადატანა განვითარების შემდგომ ეტაპზე.
- *Aufheben* – გულისხმობს ამალღებას, დანინაურებას, შემდგომ საფეხურზე/ეტაპზე გადასვლას. ჰეგელის დიალექტიკის ყოველი ეტაპი არის განვითარების ახალი საფეხური, გონის განვითარების ახალი ეტაპი, წინა საფეხურთან შედარებით⁷.

⁷ *Hegel, G.W.F. (2020). Wissenschaft der Logik I, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main. S. 113, 114, 115. Hegel in 60 Minuten, Dr. W. Ziegler, <https://www.youtube.com>. 2022.*

ერთიანობაში სურათი ასეთია: *Aufheben*-ი გულისხმობს გონის სპირალისებური განვითარების სამ საფეხურს: *უარყოფას, მენახვასა და ამაღლებას* (ახლის წარმოქმნას).

ჰეგელის მოძღვრების გაცნობისას ამკარაა, რომ ის ჰერაკლიტეს მზის სხივებით არის „გამთბარი“. ამის დასტურად არაერთი მაგალითის მოყვანა შეიძლება. მაგალითად, მე-8 ფრაგმენტი: „წინააღმდეგომნი თანამდგომნი ხდებიან, დაპირისპირებულთაგან დასაბამს იღებს დიდმშვენიერი ჰარმონია, ხოლო ყველაფერს არსებობას ანიჭებს ბრძოლა“⁸.

ჰერაკლიტემ თავის ფრაგმენტებში, მოცემული დაპირისპირებულთა ერთიანობის მოძღვრება, ჰეგელამდე აღმოაჩინა. ჰერაკლიტესთან დაპირისპირება ლოგიკური ხასიათისაა, ლოგოსთან არის დაკავშირებული. ცივი ასაბუთებს ცხელის არსებობას, ბოროტი – კეთილის არსებობას, უსამართლობა – სამართლიანობას, უკანონობა – კანონიერებას. დაპირისპირებული მოვლენები კი არ ანადგურებენ ერთმანეთს, არამედ ქმნიან არსს, ჭეშმარიტებას, სამართლიანობას. ამიტომ წინააღმდეგობა პოზიტიური ხასიათისაა და არა ნეგატიური. ჰერაკლიტეს აზრით, მოვლენათა შორის დაპირისპირება ახალი დინების, ეპოქის წარმოშობისას განვითარებასა და აღმშენებლობას გულისხმობს, რომელიც „უამთა სრბოლის“ პირობებში ლოგოსის საშუალებით მიიღწევა⁹.

ჰეგელის სამართლის ფილოსოფიაც გონის განვითარებას ეფუძნება. „*Was vernünftig ist, das ist wirklich; und was wirklich ist, das ist Vernünftig*“. „რაც გონიერია, ის ნამდვილია და რაც ნამდვილია, ის გონიერია,“ – წერს ის თავის ცნობილ ნაშრომში – „სამართლის ფილოსოფიის საფუძვლებში“¹⁰. ის, რაც არის (*sein*), თავის თავშივე მოიცავს იმას, რაც უნდა (*sollen*) იყოს. მისთვის არსი და ჯერ-არსი ერთ მთლიანში თავსდება. ყოფნა და ის, რაც უნდა იყოს, ერთია. ყოფნა იხვეწება გონის განვითარებისა და დახვეწის ფონზე¹¹. ადამიანის გონი, ყოფნა წვდება ეტაპობრივად, საკუთარი განვითარების კონკრეტულ საფეხურებზე „გადასვლის“ შედეგად. აქედან გამომდინარე, ჰეგელს სამართალი ესმის ისტორიულ-დიალექტიკური განვითარების ჭრილში. სამართალი იზომება ეპოქის სულით და კონკრეტული ეპოქის ფარგლებშია ნამდვილი, თუნდაც სინამდვილე იყოს უმართლო. ეს იმიტომ, რომ განვითარების აღნიშ-

⁸ ბრეგვაძე, ბ. ახალი თარგმანები. II, 9.

⁹ დანელია, ს. (1926). ანტიკური ფილოსოფია სოკრატეს წინ. 135-157.

¹⁰ Hegel, G.W.F. (2020). Grundlinien der Philosophie des Rechts, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main. S. 24.

¹¹ ფილოსოფიურ მეცნიერებათა ენციკლოპედია, გონის ფილოსოფია (1984). 295.

ნული ეტაპისთვის, ადამიანის გონი მას შეიძლება მართებულად მიიჩნევდეს ან არ უარყოფდეს. სანამ არსებული უმართლობის უარყოფა არ მოხდება, ის, იმ ეტაპისთვის ნამდვილია.

სამართლის ნორმა და მისი განმარტება სხვადასხვა დროს განსხვავებულია. სამართლის განვითარებაზეც ბატონობს „ეპოქის სული“, რომელიც მუდმივად სრულყოფის პროცესშია.

აღნიშნულთან კავშირში, ჰეგელი უმნიშვნელოვანეს კატეგორიაზე, თავისუფლებაზე საუბრობს. მისთვის თავისუფლება არის სუბსტანციის აბსოლუტური ჯერ-არსი, რომელიც, ამავედროულად არსია. თავისუფლების ნამდვილობა „ამა თუ იმ ხალხის გონის სახით“ არსებობს. ყოველი ხალხი იმ მოცულობით არის თავისუფალი, რა მოცულობითაც ამ ხალხის გონს სურვილი აქვს იყოს თავისუფალი¹². აღნიშნული სურვილი დამოკიდებულია გონის განვითარების ეტაპზე, რომელიც აბსოლუტური თავისუფლებისკენ მიმავალ გზაზე იმყოფება. თავისუფლებას დაცვა და უზრუნველყოფა სჭირდება. ჰეგელი სახელმწიფოს განსაკუთრებულ როლს ანიჭებს, რომელიც არის თავისუფლების გარანტი. „სახელმწიფო არის კონკრეტული თავისუფლების ნამდვილობა“, წერს ჰეგელი¹³. მისთვის სახელმწიფოა სამართლის, ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების დამცველი. ჰეგელმა იქვე უპასუხა ამ ხედვის პოტენციურ მოწინააღმდეგეებს: „სახელმწიფო არის ზნეობრივი იდეის ნამდვილობა“. ზნეობრივი სახელმწიფო იცავს თავისუფლებას¹⁴, რომელიც მუდმივი განვითარების პროცესშია.

ამის შემდგომ, ჰეგელი თავის ნაშრომში – „გონის (სულის) ფენომენოლოგია“, წარმოთქვამს საყოველთაოდ ცნობილ სიტყვებს: „ჭეშმარიტება არის მთლიანი“ – „Wahre ist das Ganzes“¹⁵. მთლიანი არის მისი განვითარებით სრულქმნილი არსება. ჭეშმარიტება და სიმართლე ისტორიის ცალკეული ეტაპებით კი არ უნდა შევაფასოთ, არამედ კომპლექსურად, ერთიანობაში. აქედან დასკვნა: მოვლენების ობიექტური შეფასება თუ გვინდა, უნდა გავიაზროთ ერთიანობაში, კომპლექსურად და არა ცალმხრივად. აღნიშნულთან კავშირში საინტერესოა ჰერაკლიტეს მე-2 ფრაგმენტი: „ამიტომ ჩვენი ვალია, მივსდევდეთ ყოვლადს და საერთოს. და თუმცა საერთო – მარადიული გონებაა“. „მარადიული გონება“ ჰეგელის „მსოფლიო სულის“ ანალოგი უნდა იყოს. სულისა და

¹² ჰეგელი, გ.ვ.ფ. გონის ფილოსოფია. 296-297.

¹³ Hegel, G.W.F. Grundlinien der Philosophie des Rechts, S. 406.

¹⁴ Hegel, G.W.F. Grundlinien der Philosophie des Rechts, S. 398.

¹⁵ Hegel, G.W.F. (2020). Phänomenologie des Geistes, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main. S. 24.

გონების იდენტურობაზე არა მარტო ჰეგელი, ჰერაკლიტეც მიუთითებდა. „როგორია მათი გონება ანუ სული?“, ამბობს ის 104-ე ფრაგმენტში¹⁶.

ჰერაკლიტეს 33-ე ფრაგმენტში ვკითხულობთ: „კანონი ნიშნავს მორჩილებდეთის ნებას“. ამ ფრაგმენტის განმარტებისას ანგარიშგასაწევია ბაჩანა ბრეგვაძის აზრი, რომ აქ ამკარად იგრძნობა „დემოსისა“ და დემოკრატიის სიძულვილი¹⁷. ამასთან ერთად, ჰერაკლიტე შესაძლებელია, „ერთის ნებაში“, ჭკვიანი კაცის, ბრძენის, ფილოსოფოსის, პროფესიონალის ნებას გულისხმობდეს და არა მრავალი ადამიანის ნებას, რომელთა გონიერება და პროფესიონალიზმი საეჭვოა.

კაცობრიობის განვითარება, ჰეგელის მიხედვით, უსაზღვრო არ არის. საზღვარი არის „აბსოლუტური გონის“ მდგომარეობა, რომლისკენაც მიდის მსოფლიო. ამ საზღვრის მიღწევამდე, რაც არის, და რასაც საზოგადოება აღიარებს კონკრეტულ ეტაპზე, ის არის ნამდვილი. სამართალი წარმოიშვება კონკრეტულ სინამდვილეში და არსებული სინამდვილის ფარგლებში არსებობს. ის იდეალური არ არის, არამედ ამ კონკრეტული ეპოქის „პირმშოა“.

„ჟამთა ცვლა“ და ეპოქის სული არის ის, რომელიც ხვეწს არასრულფასოვან სოციალურ ყოფასა და სამართალს. ამასაც შეიძლება ჰერაკლიტეს მზერით შევხედოთ. მე-60 ფრაგმენტი: „ერთი და იგივეა გზა აღმავალი და გზა დაღმავალი“. სამართლიანობასა და უსამართლობას შორის ზღვარი ძალიან ფაქიზია. ამ თეზის უფრო მეტად აკონკრეტებს 102-ე ფრაგმენტი: „ღმერთისთვის ყველაფერი კეთილია, მშვენიერი და სამართლიანი; კაცნი კი ერთს სამართლიანად მიიჩნევენ, მეორეს – უსამართლოდ“. ეს ფრაგმენტი გვეუბნება, რომ ღმერთია სრულყოფილი და ზემადღებულის. ადამიანებს კი ზოგი მოვლენა სამართლიანად მიაჩნიათ, ზოგიც – უსამართლოდ. არავინ იცის, რამდენად მართებულია მათი ხედვა.

რაც შეეხება რწმენას, ჰერაკლიტესთან ის ბუნდოვანი და წინააღმდეგობრივია. ჰერაკლიტე აღიარებს ღმერთს, მაგრამ არ ცნობს „უსულო კერპებს“. ჰეგელისთვის კი ღმერთის რწმენა ადამიანის გონშია: ღმერთს ადამიანი შეიცნობს კონკრეტულ ეტაპზე თავისი გონის განვითარების წვდომის დონით.

ჰერაკლიტესი, ისევე როგორც ჰეგელის შეხედულებები, ხშირ შემთხვევაში არასწორად ესმით. ერთი შეხედვით, ორივე მოაზროვნე შესაძლებელია, რევოლუციის სიმბოლოდ მივიჩნიოთ. ეს იმიტომ, რომ მათი ფილოსოფიის ერთ-

¹⁶ ბრეგვაძე, ბ. ახალი თარგმანები. II, 16.

¹⁷ ბრეგვაძე, ბ. ახალი თარგმანები. II, 31.

ერთი ძირითადი პრინციპი ცვლილებებს ეფუძნება. ამ დროს, ისინი არ არიან რევოლუციონერები. ცვლილებებზე ორიენტირება ყოველთვის არ ნიშნავს რადიკალური რევოლუციური ძვრების მხარდაჭერას. როგორც ჰერაკლიტე, ისე ჰეგელი, საზოგადოებისა და სამართლის განვითარების ევოლუციურ გზას უჭერდნენ მხარს, და არა – რევოლუციურს. ჰერაკლიტესთან, როგორც ვთქვით, ამის კარგი დასტურია დაპირისპირების არაანტაგონისტური ხასიათი. საპირისპირო ძალები ერთმანეთს კი არ ანადგურებენ, არამედ ახალს, ერთს ქმნიან. 88-ე ფრაგმენტში ვკითხულობთ: „ერთნი და იგივენი არიან და ერთ არსში თანაარსებობენ სიცოცხლე და სიკვდილი, ძილი და ღვიძილი, ახალი და ძველი. რადგან, სახეცვლილების შედეგად, პირველნი მეორენი ხდებიან და, პირუკუ, მეორენი – პირველნი“¹⁸. გარდა ამისა, ჰერაკლიტე მიიჩნევს, რომ მდინარის დინება, ტალღებია ცვალებადი, ხოლო თვითონ მდინარე უცვლელია¹⁹. ჰეგელის დიალექტიკაც მსგავსია. განვითარება გულისხმობს არა ყველაფერის უარყოფას, არამედ ნაწილობრივ, ძველის შენარჩუნებასაც (იხ. ზემოთ – ცნება *aufheben*-ის ანალიზი). ჰერაკლიტეს ეს იდეა, რომ დაპირისპირებულები, ერთი და იგივე არიან და ისინი „სახეცვლილებას“ განიცდიან, ძალიან ახლოს არის ზემოთ განხილულ ჰეგელის დიალექტიკასთან. არსებული და არარსებული ერთმანეთში გადადის, გარდაიქმნება, სახეს იცვლის (წერდენ). თანამედროვე დასავლური დემოკრატიაც ამ პრინციპებს ეფუძნება. საოცარია, რომ ჰერაკლიტეს სძულდა დემოსი, მაგრამ თავისდა უნებურად, დაპირისპირებულთა ჰარმონიული თანაარსებობის იდეით, ის საუკეთესო დემოკრატიის საუკეთესო იდეოლოგიად გვევლინება. მეორე მხრივ, ჰერაკლიტე, ჯერ კიდევ, პლატონამდე, იმის მომხრე იყო, რომ სახელმწიფო სულიერ არისტოკრატიას ემართა. დემოსის სიძულვილი არა მარტო მისი ცხოვრების თანამდევნი იყო, არამედ მის ფრაგმენტებშიც აშკარად ჩანდა: „მათი მოძღვარია უსახო ბრბო“; „ისინი ბრმად ენდობიან უსახო მგოსნებს“; „კაცთა უმეტესობა ისე იქცევა, თითქოს საკუთარი სიბრძნე და გონება ჰქონდეს“; „ბრბო არასდროს უფიქრდება იმას, რასაც ყოველდღე აწყდება ცხოვრების გზაზე“; „ბრბო კი ღორივით თქვლევს სალაფავს...“

ჰერაკლიტე, სოკრატემდელი ფილოსოფოსების დარად, ბუნებაში ეძებდა სამყაროს მატერიალურ საწყისებს. მისთვის ცეცხლი იყო მატერიალური სამყაროს მამოძრავებელი ძალა. მარტო მატერიალური სამყაროსი? უპირველეს ყოვლისა, ცეცხლი განვიხილოთ, როგორც მატერიალური სამყაროს ნაწილი.

¹⁸ ბრეგვაძე, ბ. ახალი თარგმანები. II, 15.

¹⁹ წერეთელი, ს. (1968). ანტიკური ფილოსოფია. 71.

ჰერაკლიტეს 64-ე ფრაგმენტში ვკითხულობთ: „ყველაფერს განაგებს ელვა; ხოლო ელვას ის უწოდებს მარად ცოცხალ ცეცხლს“. ყველაფრის სანყისი – არხე, – ცეცხლია²⁰. ყოველივე ცეცხლიდან წარმოიშობა და ცეცხლითვე შთაინთქმება. ცეცხლი ქრება და ცეცხლი იბადება. და ეს არის მარადიული პროცესი.

მეორე მხრივ, შესაძლებელია, ვიკითხოთ, რომ ცეცხლი, არამატერიალური გაგებით, თუ შეიძლება ადამიანის სულშიც ცხოვრობდეს. ამ კითხვის პასუხად ერთი წერილის გახსენება შეიძლება, რომელიც კონსტანტინე გამსახურდიამ მისწერა თავის 16 წლის ვაჟს, ზვიად გამსახურდიას. წერილში მწერალი წერს: „გახსოვდეს, ეს ცხოვრება მოსაწყენია, თუ ადამიანი არ იწვის რაიმე ზეალმტაცი ამბებისთვის“. დიახ, სულიერი წვა და ცეცხლი არსებობს და ამ შემთხვევაში ჩვენ საქმე არ გვაქვს ჰერაკლიტეს ჰილოძოიზმთან. ეს სხვა ტიპის ცეცხლია და მას გადატანითი მნიშვნელობა აქვს. „წვასა“ და ცეცხლში იგულისხმება ადამიანური გრძნობები და ვნებები.

შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ: „გული, გრძნობა და გონება ერთმანეთზედა ჰკიდია“. რუსთაველიც, ჰერაკლიტეს დარად, სულში არსებულ იმ ცეცხლს გულისხმობს, რომელიც გონის ანტიპოდია, მაგრამ გონთან ერთად არსებობს. აქაც დაპირისპირებულობათა ერთიანობასთან გვაქვს საქმე. ადამიანის ცხოვრება გონისა და გრძნობის მუდმივი ბრძოლა და თანაარსებობაა. სულიერი ცეცხლი ამდიდრებს, შემოქმედებითად ავითარებს, ამოძრავებს ცივ გონებაში ნაშობ აზრებს და ფერუმარილს მატებს მას. სულში არსებული ცეცხლი, მატერიალურ სამყაროში არსებული ცეცხლის დარად უმიზნო არ არის²¹. გრძნობა, ლოგოსისგან განსხვავებით, არ არის შემეცნების პირველი ხარისხის კატეგორია, მაგრამ ლოგოსი მის გარეშე, ღარიბი და ბერწია. ამასთან დაკავშირებით, საინტერესოა ჰერაკლიტეს 55-ე ფრაგმენტი: „მე ვარჩევ იმას, რაც შეიძლება მზერითა თუ სმენით აღიქვა ან შეიმეცნო“²². აღქმა და შემეცნება. ესეც ორის საპირისპირო კატეგორიაა ლოგოსის ფარგლებში.

რა ადგილი უჭირავს სულში მოგიზგიზე ცეცხლს სამართალში? სამართალი გონიდან მოდის, მაგრამ მთელ რიგ შემთხვევებში თავისუფალი არ არის ადამიანური ვნებებისგან. კანონსა და სასამართლო გადაწყვეტილებას ადამიანი

²⁰ წერეთელი, ს. (1968). ანტიკური ფილოსოფია. 72-73.

²¹ იქვე. 76.

²² ბრეგვაძე, ბ. ახალი თარგმანები. II, 13.

ქმნის. ამის გამო, ეს პროცესები, ხშირად, ადამიანური გრძნობების ზემოქმედების ქვეშ ექცევა.

ჰერაკლიტე თავის ფრაგმენტებში ხშირად ასხენებს მზეს. მზე, მისთვის არა მარტო ციური სხეულია, რომელსაც თავისი ადგილი აქვს კოსმოსში, არამედ ცვლილებების შემოქმედიც არის. მე-100 ფრაგმენტში ვკითხულობთ: „პერიოდები: მზე, მათი გამრიგე და ზედამდეგი განსაზღვრავს, განაგებს, აწესებს და აწესრიგებს წელიწადის ყოვლისმომცემ ალოთა და დროთა მუდმივ მონაცვლეობას“²³.

მზეს, ჰერაკლიტესთვის, ამავედროულად, მარადიული ცეცხლის მნიშვნელობაც უნდა ჰქონოდა. მე-16 ფრაგმენტში ვკითხულობთ: „სად წაუხვალ მარად უქრობ ცეცხლს?“²⁴

მზის სხივებიც, ჰერაკლიტესთვის, მდინარის დინების მსგავსად, ცვლილებების სიმბოლოა. ყოველი ახალი სხივი, ახალი ეტაპია. „მზე არა მარტო მარად-დღე ახალია, არამედ მარად ახალიც“, ამბობს ჰერაკლიტე მე-6 ფრაგმენტში.

ეს სიტყვები შეიძლება ჰერაკლიტეს აღსასრულზეც გავრცელდეს. მისთვის საძულველი დემოსისგან მოშორებით, ის მთაში განაგრძობდა მარტოდ-მარტო ცხოვრებას. მცენარეულობით სისტემატიურმა კვებამ წყალმანკით დააავადა განდევნილი. ჰერაკლიტე თვითმკურნალობას მიეცა. დასნეულებული მზეს მიეფიცა, იმისთვის, რომ „მზეს წყალი ამოეშრო“. მზის სხივებმა წყლულს ვერ უშველა. ჰერაკლიტე გარდაიცვალა.

პლატონი ხელმოცარულ ფილოსოფოსებზე ამბობდა, რომ ისინი უფრო ადრე ქრებიან, ვიდრე ჰერაკლიტეს მზე, რომელიც „ალარასოდეს აღარ ანათებსო“. დიახ, ჰერაკლიტეს მზე აღარ ანათებს, ის წარსულია, მაგრამ მისი ნააზრევნი ასხივებს, ვითარდება და დღემდე ინარჩუნებს სინათლეს და სითბოს.

დასკვნა

ჰერაკლიტემ უდიდესი გავლენა მოახდინა ფილოსოფიაზე და სამართლის ფილოსოფიაზე. ესეის მიზანი იყო, ჰერაკლიტეზე მოგვეთხრო მკითხველისთვის და, ამავედროულად, გვეჩვენებინა მისი ზეგავლენა ჰეგელზე.

²³ ბრეგვაძე, ბ. ახალი თარგმანები. II, 16.

სიტყვა „ალო“ ჯავახური დიალექტის მიხედვით, ნიშნავს დროს, ჟამს, პერიოდს (სულხან გამყრელიძე).

²⁴ ბრეგვაძე, ბ. ახალი თარგმანები. II, 26-27.

დაბოლოს, სამართლის ფილოსოფიისთვის უმნიშვნელოვანესი კითხვა: როგორ ესმოდათ ჰერაკლიტეს და ჰეგელს სამართალი? რომელია უპირატესი, პოზიტიური სამართალი თუ ბუნებითი სამართალი?

ორივე მოაზროვნის დამსახურება არის ის, რომ მათ თავი არ შეუბოჭავთ იდეურ-პოლიტიკური ან სხვა ტიპის დოგმატური ბორკილებით. ჰეგელი, ისევე როგორც, სავარაუდოდ, ჰერაკლიტეც, პოზიტიურ სამართალშივე მოიაზრებდნენ ადამიანის ბუნებით უფლებებსა და თავისუფლებებს. მაგალითისთვის, ჰეგელი აღნიშნავდა: „პოზიტიური სამართალი ძალაუფლებისა და ტირანიის ელემენტებს თუ შეიცავს, ეს შემთხვევითობაა და ბუნებასთან კავშირში არ არის“²⁵.

გამომდინარე აქედან, არსისა და ჯერარსის „ერთსაწყისიანობა“, პოზიტიურ ნორმაში მოიაზრებს სამართლიანობის ისეთ დონეს, რა დონეზეც კონკრეტული საზოგადოების გონი იმ მომენტში იმყოფება.

დასკვნის სახით, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ჰეგელმა თავისი მოძღვრების ძირითადი დებულებები ჰერაკლიტეს მოძღვრებას დააფუძნა და კიდევ უფრო განავითარა. ეს დებულებები ადეკვატურად აისახა სამართლის ფილოსოფიაზე. განსაკუთრებით, ხაზგასასმელია გონისა და ისტორიული ეტაპის მნიშვნელობა საზოგადოებისა და სამართლის განვითარებისთვის. მოკლედ შევაჯამოთ:

1. სამართალი თავის თავშივე მოიცავს სამართლიანობის ისეთ დონეს, განვითარების რა დონეზეც იმ კონკრეტულ ისტორიულ ეტაპზე იმყოფება საზოგადოების გონი;
2. ყოველი ხალხი (ერი) იმ მოცულობით არის თავისუფალი, რა მოცულობითაც მის გონს, კონკრეტულ ისტორიულ ეტაპზე აქვს იმის ნება, რომ იყოს თავისუფალი;
3. სახელმწიფო არის ზნეობრივი საჯარო ინსტიტუტი, რომელიც სამართლის მეშვეობით, იცავს კონკრეტულ ისტორიულ ეტაპზე არსებულ თავისუფლების სტანდარტს;
4. სოციალური და სამართლებრივი განვითარების პროცესი უნდა გავიგოთ, როგორც მუდმივი დინების (Panta Rhei) ეტაპობრივი პროცესი. ყოველი ეტაპი უარყოფს წინა ეტაპს და უარყოფილი იქნება შემდეგი ეტაპისგან;
5. სახელმწიფოსა და სამართლის განვითარება მოითხოვს მუდმივ ცვლილებებს, მაგრამ ამ ცვლილებებში არ მოიაზრება დაპირისპირებული ძალების

²⁵ Hegel, G.W.F. Grundlinien der Philosophie des Rechts, S. 34-35.

ურთიერთგანადგურების პროცესი და განვითარების წინა ეტაპების სრული უარყოფა.

ამიტომ აღნიშნული ცვლილებების ჯაჭვში იგულისხმება არა რევოლუციური, არამედ ევოლუციური პროცესები.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბრეგვაძე, ბ. (2006). ახალი თარგმანები II, ჰერაკლიტე ეფესელი.
ფურცელაძე, დ. (1987). ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 11.
დანელია, ს. (1926). ანტიკური ფილოსოფია სოკრატეს წინ.
ჰეგელი, (1984). ფილოსოფიურ მეცნიერებათა ენციკლოპედია, გონის ფილოსოფია.
წერეთელი, ს. (1968). ანტიკური ფილოსოფია.
ბერტრანი, რ. (2023). დასავლური ფილოსოფიის ისტორია, წიგნი პირველი (ანტიკური ფილოსოფია).
პლატონი, (2013). სახელმწიფო.
ჰეგელი, გ.ვ.ფ. (2022). სამართლის ფილოსოფია.
Goethes Werke, IV Band, Faust, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar. (1988).
Hegel, G.W.F. (2020). Wissenschaft als Logik I, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main.
Hegel, G.W.F. (2020). Wissenschaft als Logik II, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main.
Hegel, G.W.F. (2020). Grundlinien der Philosophie des Rechts, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main.
Hegel, G.W.F. (2020). Phänomenologie des Geistes, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main.
Hegel, G.W.F. (2020). Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main.
Hegel, G.W.F. (2020). Politische Schriften, Surkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main.
Kaufmann, A. Hassemer W., (1994). (Hrsg.), Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart. 6 Auflage, C.F. Müller Juristische Verlag, Heidelberg.
Crescenzo, Luciano De. (1988). Geschichte der griechischen Philosophie, Diogenes verlag AG Zürich.

Adomeit, K., Mohr, J. (2017). Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, Verlag F. C. Müller, Heidelberg.
Hegel in 60 Minuten, Dr. W. Ziegler, <https://www.youtube.com>.

THE SUN OF HERACLITUS (THE RAYS OF HERACLITUS' SUN IN HEGEL'S PHILOSOPHY OF LAW)

SULKHAN GAMKRELIDZE

Associate Professor, Grigol Robakidze University,
Senior Research Fellow, Tinatin Tsereteli State and Law Institute
gamkrelisulkhan@gmail.com

Abstract. Owing to its partly artistic and biographical style, we have called this work an essay. It explores the philosophy of the pre-Socratic Greek philosopher, Heraclitus of Ephesus, in the context of the philosophy of law. We intend to examine the influence of Heraclitus (the so-called “rays of the sun”) upon individual classics of world thought. Accordingly, the main title of the essay is – “The Sun of Heraclitus”, which is specified by the subtitle (in this case “The Rays of Heraclitus’ Sun in Hegel’s Philosophy of Law”). The present work discusses the impact of Heraclitus’ doctrine on Hegel’s philosophy and philosophy of law.

Keywords: *philosophy, philosophy of law, positive law, natural law*